

БАГАТИЙ ДОРОБОК НАУКОВЦЯ

Купчинський О. Студії з історії української мови та ойконімії : Вибрані статті та матеріали / О. А. Купчинський. – Львів, 2011. – 468 с.

Олег Антонович Купчинський увійшов в історію української науки як непересічна постать: археограф, історик-джерелознавець, ономаст, топоніміст, дослідник давньоукраїнського актового матеріалу й староукраїнської мови князівських і литовсько-польських часів, дослідник громадсько-політичного життя, знавець історичного джерелознавства та спеціальних дисциплін (дипломатики, геральдики, палеографії, хронології, краєзнавства та ін.). Майже за 50 років активної наукової діяльності учений написав близько 500 наукових, науково-популярних і редакційних праць. На сьогодні під керівництвом Олега Купчинського вийшло друком уже 36 томів “Записок Наукового товариства імені Шевченка” (т. 221–256, загальний обсяг кожного тому – 600–700 с.). Тепер Олег Антонович редагує і працює над доповненнями “Енциклопедії Наукового товариства імені Шевченка”, перший том якої побачив світ у 2013 році.

Щедрим ужинок наукової діяльності О. Купчинського є ще одне видання його наукових доробків, яке вийшло за ухвалою Видавничої ради Наукового товариства імені Шевченка, – “Вибрані статті та матеріали”. Праця містить студії з історії української мови та ойконімії, дослідження з прикладної архівістики та спеціальних історичних дисциплін, а також розвідки з життя та діяльності відомих та маловідомих постатей національної науки й культури.

У першій книзі видання “Студії з історії української мови та ойконімії” зібрано статті та повідомлення, що стосуються досліджень з історії української мови, зокрема лексики різних мовних пластів – загальних слів та власних назв (народної і книжної лексики, чужомовних лексичних вкраплень в українську мову).

Збірник розпочинається зі статті “Мова “Казання” Мелетія Смотрицького на похорон отця Леонтія Карповича 2 листопада 1620 р.”, що розповідає про автора твору – Мелетія Смотрицького, його місце в історії української культури загалом і в історії української мови зокрема. Праця складається з таких розділів, як: вступні уваги, загальна характеристика “Казання” – пам’ятки пізньосередньовічного письменства та мова “Казання”. Кожна з частин статті містить важливі наукові висновки про М. Смотрицького як найяскравішу постать в українській культурі

першої половини XVII ст.

Особливо цінні матеріали викладені у розділі “Мова “Казання”, де О. Купчинський, характеризуючи зміст твору М. Смотрицького, графічно-орфографічну систему письма, а також особливості фонетики, морфології та лексики, наголошує, що мова “Казання” – типова українська (руська) мова XVII ст. і є важливим джерелом для вивчення різних галузей українського мовознавства.

У статті “Українська церква і питання української (руської) народно-розмовної мови у другій половині XVI – XVII століть” Олег Антонович порушує ряд питань: кількість мов, що функціонували в Україні; культурно-церковна “гідність” мов; сфера вжитку, використання і функціонування мов, у тому числі української (руської) розмовно-народної; норма української (руської) розмовно-народної, простої мови та ін. Мовознавець стверджує, що розвиток української народної мови проявлявся у поступовому вдосконаленні і розширенні загальної і наукової, а також теологічної термінології; у розмежуванні церковнослов’янських традиційних книжних елементів від українських (руських) живомовних, а також у розрізненні основних систем церковнослов’янської від української (руської) мови.

Питання розвитку української народно-розмовної та книжної мов у XVI – XVII століттях знаходимо у наступній статті професора “Мовні особливості українськомовних текстів актових книг Святоюрської юридикси XVI – XVII століть (Окремі питання)”. Учений опрацював малодосліджені, але унікальні з погляду мови української ділової (актової) писемності XVI – XVII століть – акти та документи Святоюрської юридикси у Львові. Автор статті доводить на основі правописних особливостей мови, фонетики, морфології і лексики, що в основі української ділової мови XVI – XVII століть лежить українська народна мова. Цікавими у роботі є детально виписані ряди лексико-семантичних груп слів української ділової (актової) мови у досліджуваній пам’ятці. Не менш деталізовані морфологічні особливості мови того часу. Звернуто основну увагу на систему словозміни у мові пам’ятки та окремі моменти відмінювання іменників, прикметників та дієслів.

Особливе місце в мовознавчій тематиці О. Купчинського займають праці, присвячені дослідженням топоніміки. До найважливіших робіт з ойконімії, опублікованих у книзі “Студії з історії української мови та ойконімії”, належать: “Топоніми Вінниця і Чернігів в інтерпретації Володимира Гнатюка та Євгена Тимченка”, “Изменения словообразовательной структуры микропонимии Глинянского района Львовской области Украины”, “Літописні географічні назви “Миккулин” і “Рожне поле” та їх історична територія у XI – XIII століттях” та інші. Усі вони, беззаперечно, залишили вагомий слід в українській лексикології. Однак найбільш пізнавальною для майбутніх ономастів буде робота “З історіографії найдавніших українських і слов’янських топонімів та деякі завдання їх дослідження в Україні”. Автор наголошує, що “топонімія може бути предметом паралельного дослідження і лінгвіста, і географа, і історика, і етнографа, і соціолога та ін.” (с. 133). Однак, як далі зауважує учений, саме лінгвістиці належить важлива, і чи не головна, роль у дослідженні географічних назв. Проте лінгвістичні дані будуть мізерними без досліджень географії та історії. Географія дозволяє наблизити топонімічні висновки до конкретного об’єкта, пов’язаного з географічним середовищем і населенням. Історія ж розкриває суспільні підстави виникнення об’єктів і різний історичний генезис назв. Історичні наукові надбання допоможуть визначити, чому виникла назва, яка конкретна ситуація послужила підставою для її утворення, що стало реальною історією топоніма та ін. (с. 135). О. Купчинський наголошує на важливості визначення ареалу поширення досліджуваних топонімічних типів, що має особливе значення для з’ясування багатьох проблем давньої історії.

Один із найдавніших типів географічних назв на східнослов’янських землях – найменування на **-jь* стали об’єктом дослідження у статтях “Двочленні географічні назви України на **-jь* (Матеріали до українського топонімічного словника)” і “Статистика та географія двочленних відприсвійних географічних назв України на **-jь*”. У першій із них мовознавець визначає походження словотворчого архетипу **-jь*, його формування; визначає граматичне значення назв на **-jь*. Учений зауважує, що назви на **-jь* на українській території у значній кількості виявляють іменні основи, успадковані з давньоруської та зі староукраїнської доби. О. Купчинський не оминає увагою і географію поширення назв на **-jь*.

Далі автор подає цінний джерельний матеріал найменувань на **-jь*, що являє собою документовані свідчення топонімів, мікротопонімів та гідронімів на **-jь* з пам’яток і наукової літератури. При цьому до уваги бралися рукописні першоджерела та публікації давньоруською, староукраїнською, латинською, старопольською, старобілоруською та староросійською мовами.

Стаття “Статистика та географія двочленних відприсвійних географічних назв України на **-jь*” є продовженням дослідження назв населених пунктів на **-jь*. У цій роботі учений порушує питання кількісної характеристики топонімів із топоформантом **-jь* за століттями, а також їх просторове поширення і локалізацію. Цінними вважаємо подані карти поширення відприсвійних двочленних географічних назв України на **-jь* протягом X – XX ст.

О. Купчинського цікавили витвори найдавнішої епохи історії слов’ян. Невипадково учений детально дослідив топоніми на *-ичі* (“Питання генези географічних назв на *-ичі*”, “Реконструкції східнослов’янських композитних імен на базі твірних основ ойконімів на **-itji*”, “Історія форманта *-ичі*”, “Семантико-структурний аналіз твірних основ географічних назв на *-ичі*”, “Суспільно-історичні основи виникнення географічних назв на *-ичі*” та ін.). Матеріали цих наукових надбань далі стали підмурівком монографії ученого “Найдавніші слов’янські топоніми України як джерело історико-географічних досліджень (географічні назви на *-ичі*)”.

Розглядаючи генезу суспільно-історичних основ назв на *-ичі*, Олег Антонович Купчинський виділяє “дві історичні дотопонімічні бази для географічних назв на *-ичі*: власні патронімічні назви спорідненого колективу, в основі якої лежить ім’я родоначальника та власна назва або апеліатив різного походження і значення, що творить формації на *-ичі* за аналогією до патронімічних назв, і які за значенням є лише уявно патронімічними” (с. 192). Учений продовжує вивчення східнослов’янських композитних імен, реконструюючи їх на основі ойконімів на **-itji*. Мовознавець подає реєстр вицленованих особових назв із твірних основ топонімів на **-itji* за структурно-морфологічними типами імен з урахуванням їх лексико-граматичних моделей.

У наступних статтях О. Купчинський досліджує історію форманта *-ичі* (його виникнення і значення), форму географічних назв на *-ичі*; здійснює семантико-структурний аналіз твірних основ географічних назв

на *-ичі*, виокремлюючи найменування поселень, що походять від слов'янського (спільнослов'янського, східнослов'янського, українського) і неслов'янського кореня; виявляє суспільно-історичні основи виникнення географічних назв на *-ичі*; вивчає кількісну характеристику назв, їх локалізацію, просторове поширення і хронологію.

Результати усіх досліджень відомого вченого доводять, що географічні назви на *-ичі* – один із най-

давніших слов'янських топонімічних типів назв, який був поширений на усіх слов'янських землях.

Розглянуті роботи можуть бути добрим зразком для проведення подібних досліджень інших, ще не досліджених топонімічних типів. Ми переконані, що праці Олега Антоновича Купчинського стануть настільними книгами для багатьох українських і зарубіжних мовознавців.

*Кандидат філологічних наук,
доцент кафедри українознавства
ДВНЗ “Тернопільський державний
медичний університет імені
І. Я. Горбачевського МОЗ України”
М. П. Тишковець*